

вілізацій, а й сама по собі є одним із неперевершених скарбів планети Земля. Наші далекі пращури першими у світі дали народам людську цивілізацію, найдавніші писемність і державність. Плодючість і благодатний клімат цих земель, працьовитість, знання та знаряддя праці допомогли нашим давнім предкам забезпечити недосяжне для інших племен “райське” життя. Але, на жаль, у найпершій на планеті цивілізованій житниці потоп, що згідно з сучасними дослідженнями стався у 8499 р. до н. е., знищив чимало досягнень їхньої культури. Ті, хто врятувався від трагічної повені, втекли на захід, принесли у Європу свої знання й уміння, прискорили народження Нової цивілізації обробки міді, будівництва, агротехніки, що стимулювало різнобічний розвиток людського суспільства.

Безперечно, ці новітні суто наукові дослідження, проведені на основі зіставлення даних археології з етнографією, лінгвістикою вітчизняними і зарубіжними фахівцями при їх подальшому поглибленні допоможуть заповнити “білі плями” в наукових працях про справжні витоки, основи та перспективи українського народу, розвиток людської цивілізації. Проте й нині доречно зауважити: розсипалися на скалки російські імперські версії, які трактували українців як незріле, неповноцінне відгалуження російської нації, що не має ні державотворчих і культурних традицій, ні вартого згадки минулого, ні власного лексикону, ні, навіть, достойної назви для своєї землі.

1.2. Етнічні переоформлення на українських землях у доісторичний період

1.2.1. Племена трипільської культури

Найбільш відомі ранні землеробські осілі племена на території сучасної України ряд вчених пов'язують з так званою трипільською культурою. Утворилася вона на основі розвитку автохтонних культур епохи неоліту, зокрема землеробської культури придніпровської Аратти, і несла в собі її традиції, здобутки, будучи її апофеозом. З періодом трипільської культури збігається перше широкомасштабне етнічне переоформлення на території сучасної України в доісторичний період.

Та незважаючи на те, що перші знахідки трипільської культури віднайшов відомий український археолог В. Хвой-

ка ще в 1893 р. під стародавнім українським селом Трипільля на Київщині (звідси і назва культури), до недавнього часу їй так і не дано належної оцінки. Можливо, це викликано тим, що деякі вчені вважали трипільців субстратом, або основою українського народу, проти чого виступала радянська офіційна історіографія. Тому в нашій літературі дані про трипільську культуру дуже обмежені й подаються матеріали переважно про її досягнення в матеріальному виробництві.

Враховуючи це, зупинимося детальніше на позиціях щодо недавнього часу, які випадали з поля зору дослідників.

Трипільська культура — одна з основних давньоземлеробських культур мідного віку. Вона розвивалася впродовж IV—II тисячоліть до н. е. і була поширена від південно-східного Прикарпаття до Дніпра. Нині відомі сотні трипільських поселень у межах України та Молдови. Її засновниками були давні українці-першоорачі — орії, котрих здебільшого досі перекинуто називають аріями. Саме вони, орії (або оріяни), розпочали цю культуру не з меча, а з плуга, з вирощування хліба. Вони одні з перших, хто приручив коня, винайшов колесо і плуг, проклав борозни, посіяв жито і пшеницю, спік хлібину, яку понесли у світи. Влітку 2004 р. київські археологи в густонаселеному мікрорайоні Кіровограда знайшли давній візок із чотирма дубовими колесами доби ранньої бронзи — середини III тис. до н. е. Так починався український селянин, котрий ніс свою хліборобську культуру упродовж IV—II тис. до н. е. в Китай, Індію, Месопотамію, Палестину, на о. Крит, в Єгипет, Італію, на Балкани, в Західну Європу та Скандинавію. Ці маршрути відновили на географічних картах археологи В. Даниленко та Л. Клейн. А поширювати трипільцям було що. Розроблена ними агрокультура проіснувала 5 тис. років. До кінця I тис. н. е. збереглися не тільки методи і терміни їхніх сільськогосподарських робіт, а й основні сорти злакових культур.

Однак не лише хліборобську культуру несли трипільці в навколишні світи. Український вчений М. Суслопаров на основі дешифрування писемності людей трипільської культури стверджує, що вона мала в своїй основі буквено-звуковий алфавіт. У 1983 р. на IX Всесвітньому з'їзді славістів він заявив: "На підставі дешифрування написів трипільської культури маємо повне право стверджувати, що не фінікійці були винахідниками буквено-звукового алфавіту. Його за багато століть до найстародавніших зразків фінікійського письма

винайшли пелагзькі племена, які жили за багато тисячоліть до н. е. на території сучасної України і відомі під ім'ям трипільців. Саме звідси бере початок буквено-звуковий алфавіт народів Європи”.

Відкриття М. Суслопарова сталося водночас з аналогічним відкриттям І. Стойки, який, працюючи над дешифруванням стародавніх написів, дійшов висновку, що вони написані праукраїнською мовою*. І в цьому немає нічого дивного. Античні історики — Тацит, Пліній Старший та Діодор Сицилійський — давно зазначали, що головну роль в ознайомленні стародавніх Греції та Риму з буквено-звуковим алфавітом відіграли пелагзи, а не фінікійці. Більш як 120 років тому це стверджував і відомий учений-поліглот М. Красуський: “Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я дійшов до переконання, що малоросійська (тобто українська) мова не лише старша всіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, а й санскритської, грецької, латинської та інших арійських”**. Український письменник С. Плачинда звертає увагу на те, що М. Красуський переконливо доводить стародавність української мови, яка виникла і сформувалася більш як 7 тис. років тому.

Водночас з прочитанням трипільсько-пелагзьких написів було знайдені рештки астрономічних обсерваторій. За даними аерофотозйомок встановлено, що святилища-обсерваторії мали майже всі міста та великі поселення. З них було створено єдину систему календарно-господарчо-обрядової служби, без календарів якої господарство регіонів північного хліборобства не могло існувати, як південно-східних — без зрошування. Ця система в V—II тис. до н. е. була розбудована впродовж північного кордону тогочасного хліборобства, а з рубежа IV—III тис. до н. е., на 500—600 років пізніше, такі споруди досягли британського Стоунхенджа. Як стверджує професор О. Знойко, англійські вчені після тривалих дискусій погодилися, що шотландський астрономічний центр збудували пришельці зі степової Наддніпрянщини, котрі потрапили до Британії через Нормандію.

На одній з глиняних табличок, знайдених на Горбуновському поселенні Південно-Східного Зауралля III тис. до н. е., йдеться про проникнення жерців Аратти в цю далеку країну

* Див.: Феномен України // Голос України. — 1995. — 1 серпня.

** М. Красуський. Древность малороссийского языка. — О., 1880. — С. 3.

та розповсюдження там як святилищ-обсерваторій, так і відтворюючого господарства, зокрема хліборобства.

Високими, як на той час, були досягнення трипільців у бронзоливарному виробництві. На території сучасного Донбасу знайдено залишки шахти зі штреками, в яких видобували мідь і залізо бронзовими кайлами. Бронзоливарне виробництво засвідчують і залишки тиглів, шлаків та іншого устаткування.

З міді методом кування і лиття виготовляли прикраси (браслети, намиста), інструменти (шила, рибальські гачки, сокири, кирки, зброю). При цьому трипільці постійно вдосконалювали технологію обробки, і чимало зразків шеститисячолітньої давнини мають цілком сучасний вигляд.

Унікальне поселення стародавніх металургів уперше в Європі знайдено в 2001 р. на заході Луганської області неподалік села Новозванівки. Археологи датують його XIV ст. до н. е. Виявлено майданчик у формі кратера, заповнений ґрунтом червоного кольору діаметром 30 м, оточений валом заввишки 15 м. Як вважають фахівці, у кратері стародавні майстри видобували мідь, а вал виник внаслідок скидання золи і шлаку від вироблення міді. Знайдено також піч, де плавили мідну руду. На щастя, знахідка збереглась у первісному вигляді. Подальше її дослідження може докорінно змінити традиційне уявлення про історію гірничої справи в Україні.

Освоєння ливарства й одомашнення коня докорінно змінило спосіб життя трипільців. Мотигу було замінено металевим ралом з тягловою силою, а повільне піше військо перетворилося на рухливу, навальну, озброєну січовою зброєю кінноту, якій не могла протистояти тогочасна людність. Це уможливило масове розселення племен на нові землі, хоча й не забезпечило від міжусобиць.

Поблизу сіл Доброводи, Майданецьке й Тальянки (Черкаська обл.) знайдено трипільські протоміста овальної форми з квартальною забудовою дво- або й триповерховими будинками, зафіксовано близько 2 тис. жител. На межі 50—60-х рр. XX ст. відкрито міста площею до 300—400 га, оточені значно меншими селами із нерегулярною забудовою, а також святилищами-обсерваторіями. Вважають, що населення поселень-гігантів могло сягати 50 тис. осіб. і що кожен такий комплекс був досить автономною державою, подібною до сучасних йому Уру, Шумеру та полісів майбутньої Греції. Це давало можливість у разі потреби виставити для свого захисту не одну

сотню воїнів. Найбільші будинки, площею понад 100 кв. м, призначалися, напевно, для громадських потреб, — жодних ознак майнового чи класового розшарування в Аратті-“Трипіллі” немає. Про значні досягнення трипільців у галузі будівництва свідчить те, що українська традиційна сільська архітектура практично не відрізняється від будинків, знайдених під час розкопок багатотисячних трипільських поселень*.

Могутня трипільська культура пов'язала в один ланцюг історичного розвитку західно- та східноєвропейські енеолітичні племена. Вона мала широкі зв'язки з культурами Малої Азії, Східної Європи, Кавказу, Індії й, особливо, з найпоширенішою та найвпливовішою тоді егейською, або Крито-мікенською, культурою, яка постала близько 6000 років до н. е. в басейні Середземного моря. На це вказує їхня схожість у господарстві, житлобудуванні, побуті, кераміці, віруванні, міфології тощо. Доказом цього є встановлена А. Кифішиним відповідність шумерським міфам деяких зображень Кам'яної Могили та довколишніх курганів, де знайдено і відображення центрального епізоду “Поєми про Гільгамеша”, володаря міста-держави Урука. Трипільські хлібороби вже мали поняття про універсальний закон руху й розвитку Всесвіту-Прави. Знання як цілісна система (Веди) поширювалися в інші регіони, особливо в ті, де було тоді багато племен споріднених нам, а також розселених з Праукраїни. Тому серед них Веди набували подальшого розвитку. Так, у “Рігведі” — найдавнішій пам'ятці індійської літератури — поняття Прави передається словом “Рута” (Rta), що означає закон перетворення хаосу в упорядкований космос, який забезпечує необхідні умови для існування Всесвіту, людини та її моралі.

Високого технічного та художнього рівня досягло керамічне виробництво, яке вже було спеціалізованою галуззю общинного ремесла, а виготовлення посуду — справою фахівців. Посуд поділявся на кухонний, столовий та культовий, розписувався жовтою, червоною, білою мінеральними фарбами, очевидно, майстрами-спеціалістами. Прекрасна кераміка, виготовлена нашими далекими предками, і сьогодні, через п'ять тисячоліть, вражає уяву досконалістю форм і орнаментів. Все це свідчить про яскравий мистецький феномен трипільської кераміки, талановитість і потяг до краси старо-

*Українськими вченими сьогодні розроблено унікальні методи датування знахідок і складання планів поселень без проведення розкопок.

давніх жителів України. Так, за багато століть до появи в Єгипті пірамід, за тисячі років до Греції і Рима на території України існувала землеробська цивілізація, що залишила величезну культурну і технологічну спадщину.

Відзначаючи 100-річчя відкриття трипільської культури, її велике значення в історії людства, ЮНЕСКО своїм рішенням оголосила 1993 р. роком трипільської культури. Як відомо, стародавня українська мова — ранній санскрит — є матір'ю всіх індоєвропейських мов. І саме тому рік трипільської культури в 1993 р. відзначали не лише українці, а й народи Європи, Ірану, Таджикистану, Осетії, Вірменії, Туреччини, а також Індії. До речі, одна із сучасних мов Індії так і називається — орія.

Водночас із розвитком трипільської культури на схід від Дніпра йшов процес подальшого розвитку і скотарського господарства. Скотарство, що спиралося на відгодівлю одомашнених тварин, остаточно сформувалося в степах близько III тис. до н. е. Упродовж тисячоліть майбутні кочовики вели напівосіле життя, займаючись, поряд із випасом своїх стад у євразійському степу, і землеробством. Подальші еволюційні процеси сприяли виокремленню скотарських племен, відокремленню їх від землеробських. Переходячи з місця на місце, вони набували нових особливих рис, найважливішою з яких була войовничість. Кочовики не лише могли обробляти залізо та виготовляти міцну зброю, а й мали навички верхової їзди.

Першими кочовими вершниками були кіммерійці. Видатний давньогрецький поет Гомер у знаменитій “Одіссеї”, оповідаючи про північне узбережжя Чорного моря, називає його землею “людей кіммерійських”. Набагато раніше про них згадується у “Велесовій книзі”: “Були кіморії, також отці наші, і ті римлян потрасали і греків розметали” (6-Е).

Походження кіммерійців остаточно не з'ясовано. Переважна більшість істориків дотримується думки, що кіммерійці населяли південноукраїнські степи від Дону до Дністра з кінця II тисячоліття до н. е. За походженням і мовою вони були близькі до іранських, індоєвропейських племен. Їхня культура — продовження трипільської, пристосованої до умов табунного скотарства. Усі згадки в давніх письмових джерелах про кіммерійців пов'язані з їхніми військовими походами. Маючи сильне військо, яке становили рухливі загони вершників, озброєних сталевими та залізними мечами, луками і стрілами, кіммерійці наганяли страх на міста в Малій Азії, на царів Урарту та Ассирії. Влада у кіммерійців нале-

жала громаді, яка ухвалювала важливі рішення на великих всенародних з'їздах. Правителі, або "царі", як їх називає Геродот, мали на з'їздах дорадчий голос і правила, очевидно, між з'їздами. З VIII ст. до н. е. під тиском інших кочовиків зі сходу частина кіммерійців визнала владу скитів (скіфів), частина відступила на захід, частина прорвалася між морем і Кавказом до Малої Азії.

1.2.2. Скіфи

Оскільки кіммерійці заселяли лише південно-східну частину сучасної України, то з ними не слід пов'язувати самостійного етапу етнічного переоформлення. Цей етап слід пов'язувати з існуванням величезного скіфського етнічного масиву, який поглинув багато племен попередніх культур. Саме скіфська культура найбільшою мірою була споріднена з кіммерійською, через яку вона успадкувала культурний генофонд трипільської культури, а потім через антослов'ян передалася майбутнім українцям. Прихід скіфів у Північне Причорномор'я припадає на початок VII ст. до н. е. Заселяючи зону між Доном і Дунаєм, вони створили на терені України велике політичне об'єднання. Перша держава склалася у скіфів близько VI ст. до н. е. До неї входили різні за походженням племена. У цей час Скіфія поділялася на три царства, кожне з яких мало свого царя, але підпорядковувалося головному царству, правитель якого був головним царем Скіфії. Він очолював раду царів та скіфське військо. На початку VI ст. до н. е. скіфським царям вдалося стримати навалу військ могутнього перського володаря Дарія і без значних втрат перемогти їх. Ця перемога увійшла в історію як зразок воєнного вміння і мужності скіфів. Успішні походи здійснювались також на Сирію та Єгипет.

Свого розквіту скіфська держава досягла в IV ст. до н. е., коли вона стала Великою Скіфією за царя Атея. Вона закріпила за скіфами репутацію непереможних воїнів, озброєння і бойова тактика яких поєднали в собі всі досягнення військової справи, відомі до появи вогнепальної зброї. Мав рацію грецький історик Фукідід, коли писав, що не було б ні в Європі, ні в Азії народу могутнішого за скіфів, однак лише за однієї умови: якби вони були єдині. Усунувши від влади інших царів і об'єднавши землі від Азовського моря до Дунаю, Антей перетворив Скіфію на могутнє царство. За фор-